

THEOLOGIA BIBLICA

Adorjáni Zoltán*

Kolozsvár

Milyenek látta Alexandriai Philón a kezdetben teremtett embert?

Mielőtt kibontanám a címben jelzett témát, hogy tudniillik milyenek látta Alexandriai Philón (Kr. e. kb. 20-10 – Kr. u. 45-50¹) a kezdetben teremtett embert, szükségesnek látom summásan ismertetni a neves vallásfilozófus kozmogóniáját, ugyanis ez az általa értelmezett emberteremtés melőzhetetlen kontextusa.

Alexandriai Philón kozmogóniája

Philón, aki előkelő alexandriai, római polgárjoggal rendelkező családból származott, „az ókor legkomplikáltabb és a legkülönbélebb behatásoknak kitett személyisége”.² Széleskörű hellén műveltségre tett szert, majd rendkívül termékeny irodalmi munkásságával – a Törvényt allegorikusan értelmező magyarázataival, „apologetikus és propagandisztikus”, s ugyanakkor missziói célzatú írásaival – a zsidó vallást igyekezett megismertetni és elfogadtatni korának művelt rétegével, hogy felmutassa annak tökéletességét.³ Miközben a Tórárt abszolút tekintélynek

* Adorjáni Zoltán (Dés, 1956) a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben oktat 1991-től. Doktori címet 2005-ben szerzett a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen *A therapeuták kontemplatív kegyessége* című tézisével. Kutatási területei: az Újszövetség korának kegyességi irányzatai, deuterokanonikus és pszeudoepigráf irodalom, Imre Lajos élete és munkássága. Könyv- és lapszerkesztői (*Üzenet, Ifjú Erdély, Erdélyi Református Naptár, Református Család*) tevékenysége mellett közös tanulmánykötetekben, a *Református Szemlében*, a *Pannonhalmi Szemlében*, a *Confessióban* és egyéb bel- és külföldi folyóiratokban közöl tanulmányokat, illetve esszéket. 2015-ben a Magyar Erdemrend tisztikeresztjével tüntették ki.

¹ Ld. Schürer, Emil: *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ. 175 B. C. – A. D. 135. III. 2.* A new English version revised and edited by Geza Vermes, Fergus Millar, Martin Goodman. Volume II, part I. T. & T. Clark LTD, Edinburg 1987, 816. Ferguson, Everett: *A kereszténység bölcsője.* Fordította Zsengellér József. Szerkesztette Szabó István. Osiris Kiadó, Budapest 1999, 405. Nelis, T.: Joodse literatuur uit de periode tussen Oude en Nieuwe Testament. In: Woude, A. S. van der (főszerk.): *Bijbels Handboek. Iib. Tussen Oude en Nieuwe Testament.* J. H. Kok – Kampen 1983, (118–191) 167.

² Karner Károly: *A hellenisztikus zsidóság pusztulása.* (Székfoglaló értekezés.) Különlenyomat a M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem 1933/34. tanévi irataiból. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T. Pécs 1933, 10., 18–19.; vö. még *De specialibus legibus* III,1–6.

³ Vö. Somos Róbert: *Az alexandriai teológia.* Catena Monográfiák 1. Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, Budapest 2001, 25.

tartotta, allegorikus írásmagyarázatával azt igyekezett bizonyítani, hogy a szent iratok nemcsak az isteni igazságok megbízható tárháza, hanem egyben a filozófiáé is, és hogy ezek műveltséget is nyújtanak. Minden részletük erkölcsi és szellemi útmutatást üzen, és pedig a kortárs görög filozófiák tanításával összhangban. A pátriárkákat például nemcsak vallásos és erkölcsös személyiségeknek mutatja be, hanem úgy is, mint akik a maguk korában filozófusok, bölcs moralisták voltak. Mózes nem pusztán a törvényadó, hanem egyben a platonista filozófia előfutára,⁴ aki azért küldetik, hogy ne árnyképekre mutasson, hanem újra felfedje a dolgok eredeti természetét.⁵ Gondolkodás- és szemléletmódját mindenekelőtt Platón filozófiája, s mellette Démokritosz, Hérakleitosz, Hésziodosz, a pitagoreusok, a sztoikusok és epikureusok hatása formálta, s ezt alapvetően meghatározta az aszketizmus, amint ezt az esszénusokról és terapeutákról írt munkája⁶ is érzékelteti.

Noha származásánál fogva sokféle lehetőség nyílt meg előtte – a mulatozás vagy éppen a vagyonának gyarapítása, a nyugodt hétköznapi élet vagy a politikai szereplés –, mégis a tudománynak kívánta szentelni életét. Nem adta fel ősi hitét, viszont a Tóra tanítását a görög filozófia segítségével magyarázta, és ezzel a filozófia szintjére igyekezett emelni azt.⁷ Így lett az első vallásfilozófus. Viszont elsősorban nem filozófus volt. Nem azért magyarázta a Tórát, hogy intellektuálisan értesse meg azt, hanem hogy „lelki vezetője” legyen olvasóinak.⁸

Philón azt vallotta, hogy a filozófia csak bevezetés az igazi bölcsességhez,⁹ amely az Istennek tetsző életvitel. Ennek praktikus és teoretikus módozata van. Amint ezt írásaiban ki is fejti, a praktikus módozat gyakorlásában az esszénusok jeleskedtek (ld. *Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον ἐλεύθερον εἶναι* – *Quod omnis probus liber sit* – *Aki igaz, az szabad is*), a szemlélődő életmód pedig a hozzá oly közel álló egyptomi terapeuták életvitele volt (ld. *Περὶ βίου θεωρητικοῦ ἢ ἱκετῶν* – *De vita contemplativa* – *Az elmélkedő életmódról vagy oltalomkeresőkről*). Az Isten szerinti bölcsesség e két módozata nem választható el egymástól. Ugyanis míg a *Mózes élete* (*De vita Mosis*) című könyvében elsősorban a törvényt közvetítő nagy személyiség gyakorlati és aszketikus vonásokat is hordozó bölcsességét mutatja be, addig az elmélkedő, aszkéta és visszavonult terapeutákról úgy beszél, mint akiknek életvitele tökéletes, és éppen Mózes tanítványai (*De vita contemplativa*, 63).¹⁰

⁴ Stead, Christopher: *Filozófia a keresztény ókorban*. Fordította Bugár M. István. Osiris Kiadó, Budapest 2002, 68–69.

⁵ *De plantatione* 26–27.

⁶ Magyar fordítását ld.: Adorjáni Zoltán: *Alexandriai Philón: De vita contemplativa*. Simeon könyvek. A Simeon Kutatóintézet (Pápa) könyvsorozata, hatodik kötet. Pápai Református Teológiai Akadémia, L'Harmattan, Pápa–Budapest 2008, 34–50. A *De vita contemplativa* párhuzamosan közölt görög szövegét és fordítását ld.: Adorjáni Zoltán: *A terapeuták kontemplatív kegyessége*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2007, 42–74.

⁷ Raffay Sándor: *A hellenizmus és a philonismus kosmogóniája*. Budapest 1900, 19–20.

⁸ Somos Róbert: *i. m.* 25.

⁹ Uo. 24.

¹⁰ Vö. Somos Róbert: *i. m.* 23–24.

Philón számára az elmélkedő terapeuták voltak a legkedveltebbek. A *De vita contemplativa* könyve, amely közvetlen, személyes tapasztalatról tanúskodik, valamint a *De specialibus legibus* III,1–6 és a *De specialibus legibus* II,44–45 alapján azt az álláspontot képviselem Jean Daniélou és a román Daniel Constantin kutatóval, hogy Philón nagyon közeli kapcsolatban állt a terapeutákkal.¹¹ Íme *De specialibus legibus* III,1–6 életrajzi vonatkozású és vallomásszerű sorai:

„[1] Volt egy olyan időszak, amikor filozófiával, valamint a világ és a benne levő dolgok feletti szemlélődéssel foglalkoztam, s a pompás, annyira óhajtott és valóban boldogító lélek szerzett gyönyörűséget nekem. Az örök isteni gondolatok és tanok társaságában éltem, s az volt minden örömöm, hogy telhetetlenül vágyakoztam utánuk, és soha sem tudtam betelni velük. Jelentéktelen vagy közönséges dolgokkal mit sem törődtem. Dicsőségnek vagy gazdagságnak avagy a test érzéki élvezeteinek ingoványába sem merültem; hanem úgy tetszett, örökre föl-emelkedtem valami lelki elragadottság távoli magasságába, és együtt lebegek a nappal, holddal, az égi világgal és az egész világmindenséggel. [2] Akkor, igen, akkor tekintetem le onnan felülről az éteri magasságból, és feszülten, mintha csak valami lelki őrtoronyból figyeltem volna, szemügyre vettem minden földi dolog hatalmas színjátékát. Akkor fölöttébb boldognak mondtam magam, mint aki saját erőfeszítemem által mentesültem a mulandó lét nyomorúságos sorsától. [3] De már akkor leselkedett rám a legfájdalmasabb gonoszság, az erkölcsi jót gyűlölő irigység, amely hirtelen rontott rám, s nem volt nyugta addig, míg végül erőnek erejével le nem vont, hogy engem azután a politikával járó tépelődéseknek hatalmas tengerébe vessen.¹² Most ezekben hányattatom annyira, hogy már ki sem tudok vergődni belőlük. [4] De ha nyomorúságba is jutottam, mégis szívemben hordozom a sóvárgást, amely már kora gyermekkori neveltetésem óta szilárd alapot vetett lelkemben, s amely engem mindenkor könnyörületesen és részvétellel ragad meg, bátorságot ad és fölemel. Ezért lehetséges az, hogy amikor felemelem fejem és lelki szememmel ugyan homályosan látok – mert hát a szokatlan körülmények zavarossága árnylepelként vetül éleslátására –, de a nélkülözhetetlen dolgokat azért mégis csak megpillanthatom magam körül, gonoszságtól

¹¹ Jean Daniélou a *De specialibus legibus* III,1–6-ra hivatkozva állítja, hogy Philón leírása a személyes tapasztalatról tanúskodik. Ld. Daniélou, Jean: *Philon d'Alexandrie*. Librairie Arthème. Fayard, Paris 1958, 19. és 137. Constantin, Daniel: Filon din Alexandria membru de seamă al mișcării eseniene din Egipt. In: *Studii Teologice* 27 (1975/7–9), (602–625) 604–605. és 616. Daniel Constantin úgy látja, hogy Philón azért is lehetett a therapeuta közösség tagja, mivel megengedték neki az innen való kilépést, amikor követségbe kellett mennie Rómába. Ld. még Geoltrain, Pierre: *La traité de la Vie Contemplative de Philon d'Alexandrie. Introduction, traduction et notes*. Semitica. Cahiers publiés par l'Institut d'Études Sémitiques de l'Université de Paris avec le concours du Centre national de la Recherche scientifique, X. Paris 1960, 26. Ezt a kérdéskört ismerteti még: Chirilă, Ioan: *Qumran și Mariotis – două sinteze ascetice – locuri ale îmbogățirii duhovnicești*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca 2000, 95–98.

¹² Itt a *Legatio ad Gaium* – *Követség Caiusboz* és az *In Flaccum* – *Flaccus ellen* című munkájában leírt zsidóellenes zavargásokra kell gondolnunk. Kr. u. 40-ben Rómába utazott, hogy közbenjárjon alexandriai vértestvérei érdekében Gaius Caesar Caligula császárnál (Kr. u. 37–41).

szabad és azzal össze nem vegyülő élet után törekszem vágyakozni. [5] Vajha váratlanul, csak egy rövidke időre is nyugtom és csendességem lehetne a politikával együtt járó zűrzavaroktól! Akkor majd szárnyra kelek a hullámok fölött, csaknem levegőbe röpködök hűs fuvallatain szállva annak a tudománynak, amely engem oly sokszor arra kényszerít, hogy megszökjem, mint valami kérérlhetetlen uraktól – nem csak emberektől, hanem körülményektől is, amelyek innen is, onnan is zúgó patakokként zúdulnak reám –, hogy ezután csak velük, a tudományokkal társalogni éljek. [6] Persze ezekért is Istennek illik hálát adnom, hogy jóllehet özönnyi hullám zúdul reám, a mélység mégsem nyel el. Sőt felnyitom lelki szememet is, amelyről kétségbeesésben azt hittem, már teljesen sérült ahhoz, hogy bár csak egy boldogító reménységet is lásson, és ismét lángra lobbanok a bölcsesség fényében, s az életet semmiképpen sem szolgáltatok ki a sötétségnek. Hát íme, ilyen módon bátorkodom társalogni Mózes szent fejtegetéseivel. De emellett arra is bátorkodom, hogy ezeket egyenként, s egyben mindazt, ami a többség előtt még ismeretlen, kifejtsem, és nyilvánosságra hozzam.”

A *De specialibus legibus* II,44–45-ben pedig ezt olvashatjuk:

„[44] Ugyanis mindazok, akik akár a hellének, akár a barbárok között a bölcsesség művelői, úgy élnek, mint akik feddhetetlenek és be nem vádolhatók. Sem a jogukban megsértettek pártjához nem tartoznak, sem azokhoz, akik jogtalansággal fizetnek a jogtalanságért. Messze elkerülik a mások dolgába avatkozók társaságának még a környékét is, ahol ezek csak vádaskodnak, s az időt fecsérlik; a törvényszékeket, tanácskozásokat és közgyűléseket, valamint a hivatalos üléseket, általában holmi aljasabb emberek vendégségét vagy összejövételét. [45] Mivel tehát csatározásoktól mentes és békés életre törekednek, szemlélik a természetet és mindazt, ami benne van s a legnemesebb. Kutatják a földet és tengert, levegőt és eget, s azt, hogy miből is állnak lényegében. Gondolatban együtt pördülnek nappal, holddal és a többi bolygó- és állócsillag táncával, s míg testük alant, a sívár földön vesztegel, lelkük szárnyait úgy bontogatják, hogy körbeszálldosva szemlélik az ottani erőket, mint akik a Valóságosan Létező világának előkelő polgáraivá lettek. Noha a világot tartják szülővárosuknak, mégis azokkal polgártársak, akik a bölcsességgel, e feljegyzett erénnyel társalognak, amely arra hivatott, hogy a hatósági államkormányzás felett álljon.”¹³

Philón ilyen kifejezéseket használ Isten megnevezésére: *a mindenség Atyja és Teremtője* (πατήρ – *De vita contemplativa* 68; ó πατήρ καὶ ποιήτης τῶν ὄλων – *De vita contemplativa* 9); *a létező, az egyetlen igazi létező* (τὸ ὄν, ὁ ὢν); *a valóságosan létező* (τὸ ὄντως ὄν, τὸ πρὸς ἀλήθειαν ὄν – *De confusione linguarum* 97; *De migratione Abrahami* 82). Ezek Platónra vezethetők vissza.¹⁴ Isten az *Alkotó, a világot formáló*

¹³ E két szövegrészlet fordításának forrása: Adorjáni Zoltán: *Alexandriai Philón: De vita contemplativa*, 17–19.

¹⁴ Vö. Heinemann, Isaak: *Philons griechische und Jüdische Bildung*, Georg Olms Verlag, Hildesheim–New York 1973, 545–557.

(ποιητής, δημιουργός, τεχνίτης, κοσμοπλάστης – *De opificio mundi* 36, 53; *Legum allegoriarum* I,18) és a *Teremtő* (κτίστης – *De specialibus legibus* I,30); ő *mindennek kezdete, alapja* (ή του πάντος ἀρχή – *De opificio mundi* 52, 97) és *forrása* (πῆγη – *De opificio mundi* 97); *az egy és az egység, a monád* (τὸ ἓν, μόνας – *De cherubim* 87; *Legum allegoriarum* II,2; *De Abrahamo* 122; *De gigantibus* 52; *Quod Deus sit immutabilis* 11); láthatatlan (*De opificio mundi* 69) metafizikai valóság, transzcendens, senkihez nem hasonlítható; önmagában és önmagának teljesen elegendő; tökéletes, ugyanis nincs semmire szüksége, tehát teste sem lehet (οὔτε γὰρ ἀνθρωπόμορφος ὁ θεὸς – *De opificio mundi* 69), s ezért olyan egyszerű valóság (φύσις ἀπλή), aki nem kerül kölcsönhatásba, viszonyba mással, mert ha ez történe, akkor ez változást idézne elő lényegében (*De legum allegoriarum* II,1–3). Tökéletességében teljesen szabad, semmit nem igényel, mert semmit sem nélkülöz, önmagában mindent fellel. Ezért olvassuk a *De cherubim* 86-ban:

„Igazában egyedül csak Isten ünnepel, mert egyedül ő örvend, egyedül ő vigad, és egyedül ő élvez semmiféle küzdelem által meg nem zavart békességet. Se bánata, se félelme, rosszban sincsen semmi része, lankadatlan, fájdalmat nem ismer, el nem törődik, korlátlan gyönyörűséggel teljes, legtökéletesebb valóság.”¹⁵

Tehát Isten tökéletességének képzete kizárja az érintkezést minden mással, és nem fér össze a változással és megosztottsággal. Mivel Isten *egyszerű valóság* és *egy* (τὸ ἓν, μόνας, illetve μόνος ἐστὶ καὶ ἓν – *Legum allegoriarum* II,2), vagyis nem jellemezhető összetettséggel, kevertséggel (ἀμιγής – *Legum allegoriarum* II,2), amely az anyagi és véges létre jellemző. Ha ő összetett, kevert valóság volna, ez azzal a következménnyel járna, hogy ő tulajdonságok, illetve erők összetétele, és nem alapok. Ami pedig összetétel, az összeállításának pillanatától törvényszerűen alapoka a szétbomlásnak.

Philón úgy látja Istent, mint aki hatóerei (δυνάμεις θεοῦ)¹⁶ által mégis kapcsolatba lép a világgal. E hatóerők Isten mindenhatóságának és mindenütt jelenlétiségének bizonyítékai. Ezek által hat a világra és kormányoz mindent, ahogy azt a kortárs zsidó mesterek is tanították. Vagyis Isten *világteremtő* (κοσμοποιητική), *királyi-kormányzó* (βασιλική), *eleve elrendelő és gondviselő* (προνοητική), *jót munkáló* (εὐεργέτιδες), valamint *fenyítő* (κολαστήριοι) erejével igazgat mindent. Isten élő valóság, s ezért valamilyen módon ki kell lépnie önmagából, és közölnie kell magát a világgal. Ennek első mozzanata a világ teremtése, jobban mondva

¹⁵ A fordítás forrása: Raffay Sándor: *i. m.* 27.

¹⁶ Conybeare, Fred. C., M. A.: *Philo about the Contemplative Life or the Fourth Book of the Treatise Concerning Virtutes*. Critically edited with a defence of its Genuineness. Late fellow of University College, Oxford with a Facsimile. Clarendon Press, Oxford 1895, 212. és 305. Ld. még *De confusione linguarum* 171: „Mivel Isten egy, önmagát kimondhatatlan nagy erővel veszi körül, amelyek pártfogói és megtartói a létrejött mindenségnek. Ezek közé tartoznak a fenyítő erők is. Ugyancsak erről tanúskodik a *De plantatione* 85–86: „[...] maga [az Írás] vezet rá, ugyanis Ábrahám »segítségül hívá az öökkévaló Úr Istennek nevét«. A felsorolt megnevezések tehát a Valóságosan Létezőt illető erőket tükrözik. Ugyanis az Úr megnevezés arra vonatkozik, hogy uralkodik, az Isten pedig arra, hogy jót tesz.” Vö. még: *De specialibus legibus liber* II,45.

megalkotása. Így lesz a világ az Isten kinyilatkozásának, kijelentéseinek színtere és közege, mi pedig ebből ismerhetjük meg őt bizonyos mértékig.¹⁷

A megalkotott világ nem állandó, mert állandó változásban van. Az, ami állandó benne: a változások anyaga – állítja Philón Arisztotelész elsődleges anyag (*prima materia*) képzetével összhangban. Tehát nem vallja a semmiből történő teremtést, s ezért nevezi Istent „csupán” *formálónak*, *alkotónak* (ποιητής, δημιουργός). Viszont a teremtéstörténet alapján semmiképpen nem mellőzheti az Isten teremtő, alkotó munkájába vetett hitet, s ezért nézete ellentmondásos lesz. Ugyanis gondolkodási rendszerében egy másik örök létező, az örök anyag jelenik meg második valóságként, amely azonban rendezetlen. Isten a rendezetlen, minőség nélküli anyagot alakítja és változtatja át rendezetté, megfelelővé, életté, egyszerűen jóvá. A teremtés, amint azt az 1Móz 1. fejezete is mutatja, rendezés, megfelelővé tétel is, Philónnál viszont csak az elsődleges anyag rendezésének, kiformaltságának „mesteri” megvalósítása. Ezért Philón gondolatrendszere ellentmondásos: a filozófia és a bibliai tanítás szinkretikus és eklektikus szövevénye.¹⁸

Maga Philón is érzékelte, hogy a Tóra könyveinek teológiáját nem lehet minden további nélkül magyarázni filozófiai eszmékkel. Viszont a világ megalkotásának módját illetően mégis kitarat Platón eszmerendszere mellett. Ezzel pedig szükségszerűen két világot kell leírnia: az *eszményit* (κόσμος νοητός) és annak teremtéssel/alkotással létrehozott, *látható, érzékelhető másolatát* (ύλη; ld. *De opificio mundi* 24). És abból a hasonlatból kiindulva, hogy minden építmény egy kigondolt terv, illetve minta alapján készül el, azt fejt ki, hogy Isten kigondolt terve Isten gondolatának egyik lényeges része, tehát Isten belső világa. Az anyag rendezésével előállt világ Isten belső világának, mint tervnek a megvalósulása, amely kilépett és elkülönült Isten belső világától. Ebből deizmus következne, hogy tudniillik Isten távol marad a világtól, s a kettő között nincs kapcsolat, illetve közvetítés. Ez viszont szemben állna az Ószövetség tanításával.¹⁹ Ezért Philón megalkotta a maga spekulatív logosztanát.

Philón számára a λόγος az Isten által kigondolt és preegzistens világtervet mint „Istenben élő és lévő gondolat”-ot jelenti. Mivel Isten az ő szavával teremt, ez a kimondott szó egyben magának Istennek cselekvése, és közvetít a két világ között.²⁰ A gondolat, a még ki nem mondott világterv része Isten lényegének, kimondott formájában pedig isteni jellegű, de már nem Isten lényege, hanem csak az ő árnyéka, képe (σκία, εικών). Isten ezzel a kimondott szavával alkotta a világot.²¹ Az ember teremtésének vonatkozásában a *Legum allegoriarum* III,96-ban olvashatunk erről:

¹⁷ Vö. Raffay Sándor: *i. m.* 31.

¹⁸ Raffay Sándor: *i. m.* 34–35.

¹⁹ Uo. 31.

²⁰ Vö. Cohn, Leopold – Heinemann, Isaak – Adler, Maximilian – Theiler, Willy (szerk.): *Philo von Alexandria: Die Werke in deutscher Übersetzung*, Band I. Walter de Gruyter & Co. Berlin 1962, 16 (*Einleitung*).

²¹ Raffay Sándor: *i. m.* 38–40.

„Az Istennek árnyéka pedig az ő logosa, amelynek mintegy közegnek felhasználásával alkotta a világot. Ez az árnyék pedig mintegy másoknak képe, egyszerűm ind az előkép is (ἀρχέτυπον). Amint ugyanis az Isten maga mintája (παράδειγμα) a képeknek, amely most már árnyéknak neveztetik (σκία), úgy a kép másoknak lett mintájává, amint azt ő maga a törvényadás kezdetén kijelentette, mondván: »Teremte azért az Isten az embert az Isten képére« (Gen 1,27). Amint ő Isten szerint megcsinálta a képet, az embert pedig a kép szerint, használván a mintának erejét.”²²

Ez az idézet végre átvezet az előadás témájára: milyenek látta Alexandriai Philón a kezdetben teremtett embert?

Az ember teremtése

A világ teremtése című munkájában Philón kettős teremtést ír le az 1Móz 1. és 2. fejezete alapján, és ezt állapítja meg (*De opificio mundi* 134):

„Ezek után pedig ezt mondta [Mózes]: »Megformálta az Úr Isten az embert – port vett a földből –, és arcába fújta az élet leheletét.« (LXX – 1Móz 2,7)²³ [Mózes] ezáltal is a legvilágosabban tárja elénk, hogy igen nagy különbség van a most megformált ember és az Isten képmása szerint előbb létrejött [ember] között. Az egyik ugyanis megformált, érzéki, aki már minőséggel rendelkezik: testből és lélekből áll, férfi és nő, természetét illetően pedig halandó. A képmás szerinti pedig egy idea, vagy létforma vagy pecsétlenyomat, eszmei, testetlen, se nem hímnemű, se nem nőnemű, természetét illetően nem mulandó.”

E második teremtéstörténet szerint megformált ember képéhez, aki érzéki, már minőséggel rendelkezik, testből és lélekből áll, férfi és nő kapcsolhatóak Philónnak azon sorai, amelyet *A Kivonulás könyvében felmerülő kérdések és megoldások* II,46-ban fogalmaz meg a 2Móz 24,16b magyarázataként:

„[»És befedte azt (a Sínai-hegyet) a felhő hét napig, az Úr pedig a hetedik napon szólította meg Mózeset a felhő közepéből.«] Ehhez hasonlóan a hatos számot rendelte hozzá a világ keletkezéséhez és a látásra képes emberi nem kiválasztásához. Ezzel arra akart rámutatni, hogy a világot is ő alkotta, és szintén csak ő választotta ki az emberi nemet. A próféta elhívása pedig második megszületés, amely magasabb rangú az elsőnél, mert ez testtel összetársulva állt elő, szülei pedig halandók, amaz viszont elegyítetlen és egyszerű lélek [...], akinek nincs anyja, hanem csak Atyja, aki mindenkinek [Atyja]. Ezért történhetik meg, hogy az elhívatottság, vagy ahogyan azt már mondtuk, az Isten általi születés összhangban van az örökké szűz hetes szám természetével.”

²² Uo. 40.

²³ Philón a Septuagintát (LXX) idézi, amely itt eltért az eredeti héber szövegtől, és így a *Neovulgáta* fordításától is, és ezért itt a LXX szövegét követő fordítást közlöm.

A törvény allegorikus magyarázatában pedig ezt írja (*Legum allegoriarum* I,31–32):

„(31) »Megformálta az Úr Isten az embert – port vett a földből –, és arcába fújta az élet lehetét, és az ember élő lélekké [ψυχή] lett.« [1Móz 2,7]²⁴ Kétfajta ember van: az egyik ugyanis mennyei ember, a másik pedig földi. A mennyeknek tehát, mivelhogy Isten képmásának megfelelően [vagy: szerint] jött létre, nincs halandó és általában földhöz hasonló lényege; a földi viszont szerteszóródott anyagból [állt össze], amelyet ő [Mózes] pornak nevezett. Ezért [az Írás] nem azt mondja a mennyeiről, hogy az megformáltatott [πεπλάσθαι], hanem hogy Isten képmásának megfelelő lenyomat készült róla [τετυπώσθαι];²⁵ a földi viszont megformázott utáncat, de nem olyan mű [γέννημα – alkotás, szülemény], amely a Teremtőtől [vagy: művésztől – τοῦ τεχνίτου] való. [32.] A földből való embernek figyelemre méltó értelme van [...], viszont ez az értelem valójában földhöz hasonló és mulandó, hacsak Isten nem fújta volna bele [ti. az emberbe] az igazi élet erejét. Ugyanis akkor létrejön, már nem formáltatik, lélekké [εἰς ψυχήν] [lesz]: nem hasznavehetetlen és végleges megmintázást még nélkülöző, hanem valóságosan értelmessé és élővé [lesz]: »lélekké« – mondja ugyanis [az Írás] –, élővé lett az ember.”

Ami a Ter 1,27-et illeti, hogy tudniillik „férfiúvá és asszonnyá [LXX: ἄρσεν καὶ θήλυ; HB: זָכָר וְנִקְבָּה בְּרָא אֱתָם – *hím- és nőneművé*] teremtette őket”, Philón ezt az értelmezést fűzi a *De opificio mundi* 76-ban:

„Amikor *Mózes* oly szépen beszél az emberi fajról és megkülönbözteti a *nemi* jellegeket, így szólván: férfiúvá és asszonnyá [hím- és nőneművé] teremtette őket (1Móz 1,27),²⁶ ekkor [*a nemi*] jellegek még nem öltöttek külön-külön formát, minthogy [*ekkor még*] a legszorosabban együvé tartozva vannak meg a fajban [זָכָר וְנִקְבָּה; értsd: emberi fajban, emberi létezés fajtájában, emberi létformában], és ez, akárcsak egy tűkörben, fel is tűnik azok számára, akik az éleslátás képességével rendelkeznek.”

²⁴ Ld. Az előző jegyzetet.

²⁵ A két zárójelbe tett görög szó átírását azért szúrtam be, mert Philón éppen ezekkel a szinonimáknak mondható szavakkal fejezi ki a kétféle ember közötti különbséget: a földi ember utánczata Istennek; a mennyei viszont pontos (pecsét)lenyomata Istennek.

²⁶ Philón itt nem követi pontosan a LXX szövegét (ἄρσεν καὶ θήλυ ἐποίησεν αὐτούς). Az aoristosban álló ἐποίησεν helyett a δημιουργέω perf. pass.-át használja: δεδημιουργήσθαι, ami azt jelenti, hogy Isten alkotói cselekvése után immár (kész) teremtményként létezni. Ezzel az igelalakkal tehát Isten emberteremtő cselekvésének eredményét, a kész embert emeli ki. Amennyiben Isten teremtő cselekvésének eredménye (perf.) hím- és nőnemű, úgy tekinti, hogy ebben az immár kész emberben egyaránt megvan a hímnemű és nőnemű jelleg. Philón szövegértelmezése csak részben igaz, ugyanis a héber szöveg első mondatában (וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם) a אֶת־הָאָדָם kollektív értelmű: *az emberi faj, az emberi nem, nemzetség*. Ezért itt nem egy ember kettős nemi jellegeiről, hímnősségéről van szó, hanem arról, hogy hím, illetve női jelleg kezdettől fogva ugyanúgy jellemzi az emberi lényt, akárcsak az állatvilágot is; és az Írás itt nagy nyomatékkal hangsúlyozza ezt.

Philón, aki nem alapított családot, és nagyon közeli kapcsolatban állt a terapeutákkal, itt azt a nézetet vallja, hogy az első, „ideális ember aszexuális volt”.²⁷ A terapeuták életviteléről és kegyességi irányzatukról írt könyvében, a *De vita contemplativa*-ban azt juttatja kifejezésre, hogy a therapeuta cölibátus és a női therapeuták szüzessége mint létforma (γένος)²⁸ és minőség közelebb áll az 1Móz 1-ben leírt – szerinte – ideális emberhez.²⁹

A tisztán lelki therapeuta kegyesség, amely papi jellegű volt, messze magasabb rendűnek tartotta magát azoknál,³⁰ akik ugyanazon ószövetségi tradícióban álltak, de az ő közösségükön kívül éltek. Ehhez hasonlót láthatunk a palesztinai esszénusoknál is. A normatív zsidóság az egész zsidó népet tekintette kiválasztottnak, a palesztinai esszénusok viszont csak a maguk közösségét. Így a kiválasztottság tágabb, bibliai üzenete helyébe egy erkölcsi, morális ítélet lépett, és pedig az, hogy a legjobbak a kiválasztottak. Viszont az erkölcsi ítélet egy lépéssel tovább haladt a hellenizmus felé nyitottabb terapeutáknál: a Marcia-tó melletti szerzetes jellegű közösség, „a legderekabbak” telepe³¹ nemcsak a cölibátus, hanem a női szüzesség mércéjéig emelte az igazi kegyességet. Azaz azt az aszketikus létmódot igyekeztek megélni, amely igyekezett leutánozni a Philón által is leírt eszményi, aszexuális embert.³²

Felhasznált irodalom

- Adorjáni Zoltán: *A terapeuták kontemplatív kegyessége*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2007, 42–74.
- Adorjáni Zoltán: *Alexandriai Philón: De vita contemplativa*. Simeon könyvek. A Simeon Kutatóintézet (Pápa) könyvsorozata, hatodik kötet. Pápai Református Teológiai Akadémia, L'Harmattan, Pápa–Budapest 2008.
- Chirilă, Ioan: *Qumran și Mariotis – două sinteze ascetice – locuri ale îmbogățirii duhovnicești*. Cluj-Napoca 2000.
- Cohn, Leopold – Heinemann, Isaak – Adler, Maximilian – Theiler, Willy (szerk.): *Philon von Alexandria: Die Werke in deutscher Übersetzung*. Band I. Walter de Gruyter & Co. Berlin 1962.

²⁷ Vö. Stead, Christopher: *Filozófia a keresztény ókorban*, 73.

²⁸ Ezt a szót Philón a terapeuták kegyességének meghatározására is használja: „Ez a fajta közösség tehát világszerte megtalálható...” πολλαχού μὲν οὖν τῆς οἰκουμένης ἐστὶ τὸ γένος – *De vita contemplativa* 21.

²⁹ Adorjáni Zoltán: *A terapeuták kontemplatív kegyessége*, 215–216.

³⁰ Ld. *De vita contemplativa* 90: „Ennyit tehát a terapeutákról, akik a természet és a benne levők feletti elmélkedést tartották a legnagyobb becsben, és akik csak a lélek által élnek. Ők egyszerűen mind mennynek és világnak polgárai, de erényük révén valójában a mindenség Atyjának és alkotójának pártján állnak; ez az erényesség pedig kieszközölte számukra Isten baráti pártfogását. Ezenfelül az Atya még azzal is megajándékozta őket, ami az erkölcsi jószághoz leginkább illik, s ami többet ér minden földi jónál: maga az elérhető legmagasabb fokú boldogság.”

³¹ Ld. *De vita contemplativa* 22.

³² Adorjáni Zoltán: *A terapeuták kontemplatív kegyessége*, 216.

- Constantin, Daniel: Filon din Alexandria membru de seamă al mișcării eseniene din Egipt. In: *Studii Teologice* 27 (1975/7–9), 602–625.
- Fred. C., M. A.: *Philo about the Contemplative Life or the Fourth Book of the Treatise Concerning Virtutes*. Critically edited with a defence of its Genuineness. Late fellow of University College, Oxford with a Facsimile. Clarendon Press, Oxford 1895.
- Daniélou, Jean: *Philon d'Alexandrie*. Librairie Arthème. Fayard, Paris 1958.
- Ferguson, E. *A kereszténység bölcsője*. Fordította Zsengellér József. Szerkesztette Szabó István. Osiris Kiadó, Budapest 1999.
- Geoltrain, Pierre: *La traité de la Vie Contemplative de Philon d'Alexandrie. Introduction, traduction et notes*. Semitica. Cahiers publiées par l'Institut d'Études Sémitiques de l'Université de Paris avec le concours du Centre national de la Recherche scientifique X. Paris 1960.
- Heinemann, Isaak: *Philons griechische und Jüdische Bildung*. Georg Olms Verlag, Hildesheim–New York 1973.
- Karner Károly: *A hellenisztikus zsidóság pusztulása*. (Székfoglaló értekezés.) Különlenyomat a M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem 1933/34. tanévi irataiból. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T. Pécs 1933.
- Nelis, T.: Joodse literatuur uit de periode tussen Oude en Nieuwe Testament. In: Woude, A. S. van der (főszerk.): *Bijbels Handboek. IIB. Tussen Oude en Nieuwe Testament*. J. H. Kok – Kampen 1983, 118–191.
- Schürer, Emil: *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ. 175 B. C. – A. D. 135. III. 2*. A new English version revised and edited by Geza Vermes, Fergus Millar, Martin Goodman. Volume II, part I. T. & T. Clark LTD, Edinburg 1987.
- Somos Róbert: *Az alexandriai teológia*. Catena Monográfiák 1. Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, Budapest 2001, 25.
- Stead, Christopher: *Filozófia a keresztény ókorban*. Fordította Bugár M. István. Osiris Kiadó, Budapest 2002.

* * *

Philon von Alexandrien war, infolge seiner Abstammung und Erziehung, fest an die griechische Philosophie gebunden. Er war unzertrennlich zugleich Philosoph und Theolog, genauer gesagt ein Religionsphilosoph. Er hielt die Thora für eine absolute Autorität. Mit seiner allegorischen Schriftauslegung wollte er beweisen, daß die heiligen Schriften nicht nur eine zuverlässige Fundgrube der göttlichen Wahrheiten, sondern zugleich auch der Philosophie darstellen. Mit allen ihren Einzelheiten verkünden sie moralische und geistige Weisungen, die mit der Lehre der zeitgenössischen griechischen Philosophien in Einklang sind. Philon hatte eine eigenartige Deutung für den Satz 1. Mose 1,27 nach der Septuaginta: „und schuf sie als Mann und Weib“. Nach seiner Sicht bedeutete es, daß die Keuschheit des therapeutischen Zölibats und die Keuschheit der weiblichen Therapeuten als Daseinsform und Qualität der Existenzweise des am Anfang geschaffenen Menschen näher steht.

Schlüsselwörter: Schöpfung, Menschenbild, Philon von Alexandrien.